

Boekbespreking

Muziekwetenschap als ideaal en instituut

Barbara Titus

Helen Metzelaar en Barend Linders – *Sempre appassionato. 75 jaar muziekwetenschap in Amsterdam* – Amsterdam: Vossiuspers UvA, 2012 – ISBN 9789056296971 – Prijs: € 24,50

‘Muziekwetenschap: een vak apart.’

Zo heet het eerste hoofdstuk van de kroniek van Helen Metzelaar en Barend Linders over de Amsterdamse universitaire opleiding Muziekwetenschap die dit jaar 75 jaar bestaat. Maar hoe apart staat het vak muziekwetenschap eigenlijk? Die vraag bleef me bezighouden bij het lezen van het boek. De auteurs slagen erin fundamentele inhoudelijke vraagstukken van het vakgebied te verbinden met een afgewogen historiografie van de Amsterdamse institutionalisering van het vakgebied. Denk aan vragen als: Wat is muziek eigenlijk? Waarom maken mensen overal ter wereld muziek? Wat bestuderen we als we muzikale activiteiten en uitingen in woorden willen vangen? Ook laten ze zien hoe sociale, politieke en economische omstandigheden het vakgebied meebepalen.

Metzelaar en Linders zijn niet de eersten die het vijftiende lustrum van hun opleiding vieren met een publicatie. Toen de Utrechtse opleiding Muziekwetenschap (de enige andere volwaardige opleiding in Nederland) in 2005 driekwart eeuw bestond, kwam het *75 Musicologenboek* uit (Berchum 2005). De Utrechtse publicatie koos voor een beschrijving van de individuele verworvenheden van musicologen die in de loop der jaren als student of docent aan de opleiding verbonden zijn geweest. Metzelaar en Linders geven de voorkeur aan een coherente historiografie van de Amsterdamse opleiding als instituut, vakgroep, leerstoelgroep en capaciteitsgroep. Hun verhaal begint met de oprichting in 1937, die gestalte kreeg door de benoeming van Karel Ph. Bernet Kempers (1897-1974) als lector in de muziekwetenschap. Het eindigt met het emeritaat van Rokus de Groot (*1947) in 2012.

De op gezette tijden roerige geschiedenis hebben ze de toepasselijke titel *Sempre Appassionato* meegegeven. Met hun geschiedenis sluiten de auteurs aan bij het bestaande historiografische discours over het Nederlandse muziekleven (Reeser 1986, Samama 1986, Grijp 2001). Daarvan maakt de muziekwetenschap vanzelfsprekend deel uit. Zij vatten de ontwikkelingen van die wetenschap min of meer samen in hun eerste hoofdstuk. De latere hoofdstukken vormen vervolgens een waardevolle aanvulling op dat discours, en niet enkel in historiografisch opzicht.

Musicologische vraagstukken

De auteurs laten zien hoe de breedte van de Amsterdamse opleiding muziekwetenschap verankerd ligt in de interessegebieden en methoden van de drie pioniers: Karel Ph. Bernet Kempers (muziekgeschiedenis), Joseph Smits van Waesberghe (muziekpaleografie) en Jaap Kunst (etnomusicologie). Ze beschrijven ook de moeilijkheden die ontstaan als de pioniersjaren voorbij zijn en de opleiding institutionaliseert. Toenemende bureaucratische en administratieve verplichtingen en een uitgebreide staf die niet altijd gezamenlijk optrekt, zijn het gevolg.

Grote maatschappelijke veranderingen in de jaren zestig en ingrijpende hervormingen van de universitaire bestuursstructuur in de jaren erna leiden tot spanningen en conflicten die met een bewonderenswaardige neutraliteit door Metzelaar en Linders worden beschreven. Ze doen dat op basis van vergaderstukken, universiteitsdecreten, schriftelijke uitspraken in de pers, en persoonlijke mededelingen van betrokkenen. De respectievelijke posities van de

auteurs (gastonderzoeker en alumnus) zijn daarbij het noemen waard. Pas met de aanstelling van Rokus de Groot en zijn rechterhand Wim van der Meer rond de eeuwwisseling keert de rust weer. Dan kan in de woorden van Metzelaar en Linders gewerkt worden aan 'herstel en succes'.

Dat betekent niet dat er in de roerige jaren niets verwezenlijkt is. De auteurs besteden veel aandacht aan de uniek musicologische vraagstukken die het vak 'apart' zetten van zowel de geesteswetenschappen als de muziekpraktijk: Bestuderen we muziek als object of als activiteit? Welke methoden gebruiken we daarvoor? Doceren we basisvaardigheden als harmonie, gehoortraining en partituurspel, of sturen we studenten daarvoor naar het conservatorium? Is er nog wel overlap tussen wat docenten willen onderwijzen en wat studenten willen leren? De auteurs laten zien hoe die vraagstukken de inzet waren van de succesvolle en minder succesvolle pogingen gezamenlijk een coherente opleiding op te bouwen. Kennelijk zijn ze van alle tijden. Want iedere musicoloog in de academie weet hoezeer deze vragen nog steeds tot prangende en soms polariserende discussies kunnen leiden.

Niet alleen de inhoudelijke discussies zijn herkenbaar voor hedendaagse academici, ook de beleidsmatige zijn dat. In dat opzicht staat muziekwetenschap geenszins apart. Zo blijkt dat studieduur en studierendement ook in de jaren zestig en tachtig van de 20ste eeuw grote punten van zorg waren voor de beleidsmakers in het hoger onderwijs. Het wetenschappelijk personeel observeerde ook toen dat (studenten)inspraak en het aanbieden van afgewogen studieprogramma's op gespannen voet met elkaar kunnen staan. 'Een

schip kun je ook niet democratisch navigeren', merkte hoogleraar Frits Noske (1920-1993) in die context op (p. 119).

Onderwijs en cultuur

Ook de al dan niet aanwezige relatie tussen instituten voor hoger onderwijs en de culturele sector is een rode draad in de geschiedenis van Metzelaar en Linders. Moeten muziekwetenschappelijke instituten studenten opleiden voor de culturele arbeidsmarkt en de creatieve industrie? Of bieden zij, in de woorden van Bernet Kempers, 'een noodzakelijke aanvulling van de algemeene ontwikkeling van den academischen burger'? (p. 35) Muziekwetenschap als broodwinning achtte hij kansloos, merkten de auteurs op. Dit inzicht lijkt me voor elke universitaire medewerker met een aversie tegen het huidige onderwijsbeleid en voor elke werknemer in het culturele veld een relevante wake-upcall.

Metzelaar en Linders beschrijven nauwgezet welke gigantische persoonlijke offers met name Jaap Kunst (1891-1960) en Joseph Smits van Waesberghe (1901-1986) bereid waren te brengen om hun onderzoek en onderwijs te verwezenlijken. Smits van Waesberghe's Instituut voor Middeleeuwse Muziekwetenschap was officieel onderdeel van de Universiteit van Amsterdam, maar werd gefinancierd door Smits van Waesberghe zelf en de jezuïetenorde waarvan hij deel uitmaakte. '[H]et onderhoud van het instituut, het salaris van de assistenten, de aanschaf van vakliteratuur en geluidsapparatuur' (p. 50), zaken die noodzakelijk waren voor het vervullen van zijn leeropdracht, werden slechts na herhaaldelijk aandringen gedeeltelijk door de UvA bekostigd. Nog schrijnender was de situatie van etnomusicoloog

Barbara Titus

is universitair docent Muziekgeschiedenis na 1800 aan de Universiteit Utrecht

Jaap Kunst: 'Kunst financiert zijn eigen onderzoek, een bodemloze put. Reiskosten, de aankoop van instrumenten, opnameapparatuur, het gaat allemaal ten koste van het levensonderhoud. [...] Het gezin, zijn vrouw Katy voorop, steunt hem en lijdt eronder.' (p. 54)

Metzelaar en Linders schenken aandacht aan zowel de materiële als de immateriële honorering van en waardering voor het vak muziekwetenschap in de afgelopen 75 jaar. Daarbij geven ze ruimte aan zowel insiders als outsiders, op basis van gedegen archief- en literatuuronderzoek en *oral history*. Zo vullen historiografie en etnografie elkaar op vruchtbare wijze aan en zijn ze eigenlijk niet meer van elkaar te onderscheiden. Dat maakt de auteurs uitgesproken representanten van de Amsterdamse muziekwetenschap. De actualiteit van hun publicatie ligt niet alleen in het 75-jarig bestaan van de opleiding, maar ook in het feit dat met het emeritaat van Rokus de Groot, op 1 juni 2012, een nieuw hoofdstuk in de ontwikkeling van de opleiding opengeslagen gaat worden. Daarvan is de inhoud nog allerminst duidelijk.

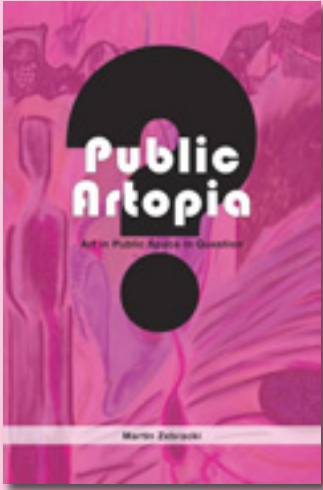
Literatuur

- Berchum, M. van, J. Nuchelmans en E. Wennkes (red.) (2005) *Een 75 Musicologenboek: Utrechtse muziekwetenschappers en hun werk*. Houten: Ascolta.
- Grijp, L.P. (red.) (2001) *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Reeser, E. (1986) *Een eeuw Nederlandse muziek 1815-1915*. Amsterdam: Querido.
- Samama, L. (1986) *Zeventig jaar Nederlandse muziek 1915-1985: Voorspel tot een nieuwe dag*. Amsterdam: Querido.

Boekbespreking

Het effect van kunst in de openbare ruimte

Jeroen Boomgaard

Martin Zebracki – *Public Artopia. Art in Public Space in Question* – Amsterdam: Pallas Publications, 2012 – ISBN 9789048516780 – Prijs: € 20,50

Beeldende kunst in de openbare ruimte heeft geen publiek. Terwijl de eerste de beste vuurspuwer of straatgitarist zijn succes kan afmeten aan het aantal voorbijgangers dat voor korte of langere tijd toeschouwer wordt en aan de giften die zij daarbij achterlaten, hebben kunstwerken in de openbare ruimte geen waarneembaar effect op de mensen die ermee geconfronteerd worden. Je kunt hooguit van een reactie spreken wanneer een werk in het publiek domein ten prooi valt aan vandalisme.

De claims die makers en instigators van publieke kunst leggen op het effect van hun inspanningen zijn echter omgekeerd evenredig aan dit gebrek aan weerklank. Het belang van kunst in het publieke domein wordt onderbouwd met hooggespannen verwachtingen ten aanzien van ruimtelijke kwaliteit, citybranding, economische activiteiten en sociale cohesie. Verwachtingen die berusten op algemene, niet nader gespecificeerde effecten, die zelden of nooit achteraf worden geëvalueerd. Of kunstwerken iets doen op de plek waar ze zich bevinden, en zo ja wat, blijft ongewis.

Deze discrepantie tussen claims en verwachtingen enerzijds en werkelijk resultaat anderzijds vormt het uitgangspunt van het proefschrift van Martin Zebracki. De discipline van Zebracki, culturele geografie, lijkt uitermate geschikt om dit probleem bij de kop te vatten, juist omdat hij zich richt op de relatie tussen mensen en hun omgeving. In zijn inleiding laat Zebracki overtuigend zien hoe ver de aannames ten aanzien van kunstwerken in het publieke domein gaan en hoe weinig weerwoord het bestaande onderzoek daarop weet te bieden. Met name de 'publieken' (meervoudsvorm is term van de auteur, red.) waarvoor al deze

inspanningen geleverd worden, blijven volgens Zebracki onderbelicht.

Uiteenlopende verwachtingen

De volgende onderzoeksvraag staat in het proefschrift centraal: *'How can the relational dynamics between artwork and public space be spatiotemporally discerned at the levels of public-art practice c.q. production, institutional and cultural policy practice, and public arts's practice?'* Dat is nogal wat, en die ambitie werkt Zebracki uit in een viertal hoofdstukken waarin de verschillende delen van de vraagstelling onder de loep worden genomen.

De productiekant onderzoekt hij aan de hand van twee recente, omvangrijke projecten in Amsterdam: het Virtueel Museum Zuidas, in het leven geroepen om de Zuidas een culturele impuls te geven, en het project FaceYourWorld van Jeanne van Heeswijk waarin zij samen met scholieren in Slotervaart een nieuw park ontwierp. Uit het onderzoek blijkt, niet geheel onverwacht, dat de verschillende partijen in deze projecten zeer uiteenlopende verwachtingen koesteren en uitkomsten formuleren. Terwijl de kunstenaars vooral esthetische en cultureel-symbolische effecten veronderstellen, gaat het bestuurders en investeerders om sociaal-economische resultaten. Bij deze projecten constateert Zebracki, of het nu om het prestigieuze Zuidasproject gaat of om het sociaal betrokken FaceYourWorld van Van Heeswijk, een gebrek aan verdiscontering van 'gesitueerde kennis'. De plek zelf, de bewoners en gebruikers ervan, de processen die zich er afspeelen, spelen een te geringe rol in de plannen.

De vraag wat deze kunstwerken nu daadwerkelijk doen voor of met hun publieken, probeert Zebracki te beantwoorden door in Amsterdam en Antwerpen een groot aantal straatinterviews te houden bij een beperkt aantal zorgvuldig op aard en locatie uitgekozen kunstwerken. Daarbij vraagt hij naar de mening van zowel willekeurige passanten als regelmatige voorbijgangers over de plek en het werk op die plek. De antwoorden worden door Zebracki zelf omschreven als 'platitudes', aangezien de ondervraagden over het algemeen noch uitgesproken negatief noch zeer positief bleken te zijn, de plek iets hoger gewaardeerd werd dan het kunstwerk, en mensen die het betreffende werk vaker hadden gezien, er meer vertrouwd mee bleken en daardoor positiever gestemd.

Deze resultaten zijn zacht gezegd teleurstellend te noemen in verhouding tot de ambitie die in de vraag werd geformuleerd. Wat kunstwerken doen in relatie tot hun omgeving, welke beleving ze teweegbrengen bij hun publieken – het wordt niet duidelijk. Het is alsof Zebracki zelf aan het eind van zijn proefschrift ook tot deze conclusie gekomen is, want in de Nederlandse samenvatting klinkt zijn vraag wat bescheidener dan in de Engelstalige versie: 'Hoe gaat men om met de relatie tussen kunstwerk en openbare ruimte op het niveau van (a) de publieke kunstpraktijk cq. -productie; (b) instituties en cultuurbeleid; en (c) de publieken?' De relationele dynamiek is eruit verdwenen en ook de tijdruimtedimensie van de oorspronkelijke vraag is zoek. Wat overblijft, is een algemene inventarisatie van voor de hand liggende meningen die keurig van een wetenschappelijk kader worden voorzien.

Contrasterende claims

Dat een aanpak met meer nadruk op het specifieke dan op het algemene interessantere resultaten had opgeleverd, blijkt uit het laatste hoofdstuk. Daar gaat Zebracki in op het geval van het beeld *Santa Claus* van Paul McCarthy dat bij zijn aankoop een aantal jaren geleden veel commotie veroorzaakte en al snel onder de naam *Kabouter Buttplug* bekend kwam te staan. Zebracki laat aan de hand van interviews met bewoners zien dat de meesten van hen een genuanceerde mening weten te vormen over de relatie van het beeld tot de plek waar het uiteindelijk geplaatst is (het Eendrachtsplein in Rotterdam), een nuance die scherp contrasteert met de gepolariseerde discussie in de media en de angstige veronderstellingen van de Rotterdamse politiek. Hier blijkt dat publieken, en dan vooral publieken die het meest regelmatig met een bepaald kunstwerk in contact komen, dat kunstwerk als bijzondere bijdrage aan hun omgeving beschouwen.

Ieder kunstwerk in de openbare ruimte creëert een specifieke situatie, zoals Zebracki aan het begin van zijn studie stelt. Maar juist dat uitgangspunt had zijn aanpak meer moeten sturen. De algemene benadering die hij voor het grootste deel heeft gekozen, komt niet verder dan de holle claims en verwachtingen die we al kennen. Claims die in dit onderzoek niet worden getoetst op hun werkelijkheidsgehalte. Dat geldt evenzeer voor de kritiek op de rol van de kunst in het publieke domein zoals die in de literatuur wordt geformuleerd en door Zebracki onderschreven. Ook zijn eigen conclusie dat bewoners veel meer bij het tot stand komen van publieke kunst betrokken

Jeroen Boomgaard

is werkzaam bij de leerstoel Kunstgeschiedenis van de Universiteit van Amsterdam en is lector Kunst en Publieke Ruimte bij de Gerrit Rietveld Academie in Amsterdam

moeten worden, weet hij in zijn boek niet met feiten te onderbouwen.

Maar misschien moet je constateren dat een van de interessante kanten van de publieke kunst juist is dat zij blijkbaar tot een grote hoeveelheid contrasterende claims en verwachtingen aanleiding geeft. Dat toont het belang ervan en het publieke karakter. Om te kunnen analyseren wat een specifiek kunstwerk precies tijdruimtelijk doet op een bepaalde locatie is echter het inventariseren van claims en reacties niet voldoende. Daarvoor is het nodig dat de eigenschappen van het object zelf in de analyse worden betrokken, zoals Zebracki in zijn laatste hoofdstuk laat zien. Pas dan kan een onderzoek van de grond komen dat werkelijk inzicht biedt in de relatie tussen publieke kunst, de plek waar die zich bevindt en de reactie van publieken die die kunst daar tot stand brengt.

Boekbespreking

Risico's en rechten bij bruikleen

Katja Lubina

Nout van Woudenberg – *State Immunity and Cultural Objects on Loan* – Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2012 – ISBN 9789004217041 (hardback) – Prijs: € 165,-

Wat het eerst opvalt als je dit boek in handen neemt, zijn de twee grote grijsblauwe ogen op de cover. De titel, *State Immunity and Cultural Objects on Loan*, is in dezelfde kleur. Het zijn de ogen van Valerie 'Wally' Neuzil, Egon Schieles geliefde en model. Ooit was het portret (1912) – de tegenhanger van een zelfportret van de schilder – een van de pronkstukken uit de collectie van het Leopold Museum te Wenen. De laatste jaren is het schilderij een van de symbolen van de zogeheten naziroofkunst geworden. Deze symboolfunctie verkreeg het toen het in 1998 in beslag werd genomen terwijl het in bruikleen hing in het MoMa in New York. De erfgenamen van de vorige joodse eigenaar van het schilderij wilden voorkomen dat het schilderij na afloop van de tentoonstelling naar Oostenrijk teruggestuurd zou worden. Zij grepen de kans om de vraag naar de rechtmatige eigenaar van het schilderij binnen de jurisdictie van de staat van New York beantwoord te zien. De beslaglegging deed de museumwereld op zijn grondvesten schudden: het onaantastbaar gewaande gebod om culturele objecten na afloop van een bruikleen weer aan de bruikleengever terug te geven, was in twijfel getrokken.

Dit geval illustreert het dilemma van de kunstwereld: hoe om te gaan met twee legitieme, doch tegenstrijdige aanspraken op een cultureel voorwerp – enerzijds die van het algemeen belang bij het genot van culturele objecten, zoals dat gefaciliteerd wordt door een ongehinderde mobiliteit van cultuurobjecten, en anderzijds die van het individu, dat restitutie wenst van goederen waarvan het bezit tijdens de naziperiode verloren is gegaan. Een andere verklaring voor de huidige interesse in het debat omtrent de immuniteit van beslaglegging van cultuurobjecten

van vreemde staten tijdens het bruikleen in het buitenland vormt de problematiek van de teruggave van kunstvoorwerpen die tijdens het communisme werden genationaliseerd.

Actueel thema

Het thema dat Nout van Woudenberg in zijn proefschrift behandelt, is dus zonder twijfel actueel. Als juridisch adviseur binnen de afdeling Internationaal Recht van het ministerie van Buitenlandse Zaken en tevens expert op het gebied van *cultural property law* weet de auteur als weinig anderen dat ook de Nederlandse overheid steeds vaker geconfronteerd wordt met de eis van buitenlandse musea om een garantie af te leveren dat de in bruikleen gegeven objecten ten tijde van hun verblijf in Nederland niet vatbaar zijn voor beslag. Het zijn precies deze verzoeken van buitenlandse staten, die Van Woudenberg inspireerden tot promotieonderzoek naar de stand van zaken met betrekking tot de immuniteit van culturele objecten tijdens hun verblijf in het buitenland.

Hierbij beperkt hij zich niet tot een inventarisering van de status-quo in een groot aantal landen: onder meer de Verenigde Staten, Canada, het Verenigd Koninkrijk, Nederland, Frankrijk, Duitsland, Zwitserland, de Russische Federatie, Israël, Iran, China, Japan, Australië, Egypte en Zuid-Afrika. Hij gaat nog een stap verder met de behandeling van de vraag of er een regel van internationaal gewoonterecht bestaat die inhoudt dat cultuurobjecten van vreemde staten immuun zijn voor beslaglegging terwijl ze in het buitenland in bruikleen zijn. De relevantie van de vraag ligt besloten in het karakter van het internationaal gewoonterecht: anders dan een verdrag dat enkel

de betrokken partijen juridisch bindt, is een regel van internationaal gewoonterecht juridisch bindend voor alle staten.

Om zijn vraag te beantwoorden, gaat de auteur eerst in op de notie van het internationaal gewoonterecht (hoofdstuk 2). Dit gewoonterecht is de oudste bron van het internationaal recht. Ondanks het feit dat het voor grote delen is vervangen of gecodificeerd door het verdragenrecht, heeft het gewoonterecht zijn relevantie weten te behouden voor rechtsgebieden waar een verdrag nog niet tot stand is gekomen of in werking is getreden, zoals ook het geval is voor het vraagstuk van de immuniteit van cultuurgoederen.¹ Om te kunnen spreken van gewoonterecht moet een regel voldoen aan twee cumulatieve voorwaarden: hij moet gebaseerd zijn op een brede en vrijwel uniforme praktijk van staten en moet vergezeld gaan van de zogenoemde *opinio iuris*: de overtuiging dat rechtens op deze manier moet worden gehandeld.

Na een – in verhouding met de onderzoeksvraag – kort en bondig hoofdstuk over het gewoonterecht volgt een uiteenzetting over de ontwikkeling van de doctrine van immuniteit van jurisdictie (de immuniteit van een staat met betrekking tot de rechtspraak in een andere staat) en de immuniteit van vreemde staatsinstellingen voor beslaglegging en executiemaatregelen (hoofdstuk 3). De sterke toename van commerciële activiteiten van staten tijdens de 20ste eeuw heeft ertoe geleid dat de doctrine van absolute immuniteit van jurisdictie niet langer werd onderschreven. In plaats daarvan kwam de doctrine van immuniteit van executiemaatregelen, die een onderscheid maakt tussen handelingen verricht in de uitoefening van overheidsgezag en handelingen die een particulier ook zou kunnen ver-

richten. Deze laatste genieten geen bescherming tegen executiemaatregelen in het internationale recht. Volgens Van Woudenberg oefent een staat bij het uitlenen van cultuurgoederen wel degelijk overheidsgezag uit, waardoor cultuurgoederen onder bepaalde voorwaarden dus bescherming voor executiemaatregelen genieten.

Herculesarbeid

In de hoofdstukken 4-10 wordt beschreven hoe staten in de praktijk omgaan met de immuniteit van culturele objecten. Hier heeft Van Woudenberg ware herculesarbeid verricht. Bij de inventarisatie van de nationale regelingen heeft hij slim gebruikgemaakt van zijn positie en connecties als adviseur binnen het ministerie van Buitenlandse Zaken. Naast een grondige literatuuranalyse heeft hij via de Nederlandse ambassades binnen de onderzochte landen een enquête uitgezet. Voor elk onderzocht land gaat hij in op de ontwikkeling van de doctrine van immuniteit van beslaglegging, de relevante rechtspraak en de huidige regelgeving. Hierdoor is het boek een zorgvuldig gerechercheerd naslagwerk geworden dat niet mag ontbreken op de boekenplank (of op de e-reader) van curatoren, museumdirecteuren, advocaten en verzekeringsmaatschappijen. Aangezien het boek in het Engels is geschreven, zal er ook buiten Nederland veel vraag naar zijn. Zeker omdat er op dit moment geen vergelijkbaar boek op de internationale markt bestaat.

De analyse van de nationale stelsels dient niet enkel het doel de status-quo te beschrijven, maar is tegelijkertijd de opstap naar de beantwoording van de hoofdonderzoeksvraag naar het bestaan van een regel van internationaal gewoonterecht dat cultuurgoederen

Katja Lubina

is gepromoveerd aan de Universiteit Maastricht op het proefschrift 'Contested Cultural Property' en is adviseur bij Andersson Elffers Felix

van vreemde staten immuun zijn voor beslaglegging terwijl ze in bruikleen in het buitenland zijn. Vooraleer Van Woudenberg op basis van de beschrijving van de regelgeving, jurisprudentie en verklaringen van de vertegenwoordigers van de betrokken overheden tot zijn conclusie komt, sluit hij in hoofdstuk 11 eerst uit dat de doctrine van immuniteit van beslaglegging in strijd is met andere internationale verplichtingen, zoals de bescherming van het eigendomsrecht.

Nadat ook deze horde genomen is, luidt de conclusie dat er een relatief jonge regel van internationaal gewoonterecht bestaat op grond waarvan cultuurgoederen die toebehoren aan vreemde staten en die zich voor een tijdelijke expositie in bruikleen bevinden, immuun zijn voor beslaglegging. Van Woudenberg brengt evenwel meteen de nuance aan dat deze regel nog niet stevig verankerd is en in al zijn aspecten goed gedefinieerd. Dit blijkt ook uit het jarenlang juridisch touwtrekken dat volgde op de beslaglegging van 'Wally'. Deze conclusie mag dan wel degelijk mede gedragen zijn door een portie idealisme, dit laat onverlet dat het boek een belangrijke bijdrage levert aan het wetenschappelijk onderzoek en hopelijk ook de mobiliteit van kunstwerken.

Noot

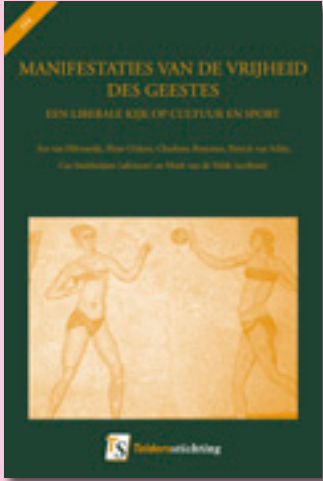
- 1 De 2004 UN Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property is tot op heden door onvoldoende staten geratificeerd om in werking te kunnen treden.

Boekbespreking

Goed cultuurbehoud kijkt vooruit

Thijs Adams en Frans Hoefnagel

Ivo van Hilvoorde (et al.) – *Manifestaties van de vrijheid des geestes. Een liberale kijk op cultuur en sport* – Den Haag: Teldersstichting, 2012 – ISBN 9789073896536 – Prijs: € 15,75

Vorig jaar heeft het kabinet zonder veel omhaal van woorden een harde bezuiniging in de kunstsector doorgevoerd. De verontwaardiging daarover in kringen van makers was groot. De rest van de bevolking had er aanzienlijk minder moeite mee. En dat maakte meteen ook duidelijk waar het centrale probleem in deze sector ligt: in de afstand tussen aanbod en publiek. Dat probleem was niet nieuw, het was al veel eerder onderkend. Maar nu er door bezuinigingen niet meer aan te ontkomen valt, komt het denken over alternatieven op gang. Bijvoorbeeld in de studie die is gepubliceerd door de Teldersstichting, de denktank van de VVD, met als titel *Manifestaties van de vrijheid des geestes*. De ondertitel luidt: *Een liberale kijk op cultuur en sport*. Die combinatie is niet zonder betekenis.

Allereerst lof voor dit initiatief. Nu het kunst- en cultuurbeleid midden in een omslag zit, is het des te belangrijker dat de politieke opvattingen die daarbij meespelen helder zijn verwoord. De VVD heeft hier een voorbeeld gegeven dat andere partijen hopelijk zullen volgen. Nu belangrijke delen van de studie van de Teldersstichting hun weg hebben gevonden in het verkiezingsprogramma van de VVD voor de nieuwe kabinetsperiode, is dat een extra reden om er uitvoeriger bij stil te staan.

In het rapport rechtvaardigen de auteurs de rol van de overheid vanuit de intrinsieke waarde van kunst en cultuur. Een verheugende keer ten goede na de wat verkrampde, eenzijdige nadruk op externe nuttigheidseffecten van kunst als legitimatie van overheidssteun die wij in Nederland vanuit het verleden met ons meedragen. Van kunst die achtereenvolgens maatschappelijk relevant moest zijn, het 'specifieke' welzijn moest bevorderen, maat-

schappelijke samenhang moest versterken en, het meest recent, moest bijdragen aan economische groei. In het verlengde van die intrinsieke waarde wordt vervolgens – en terecht – cultuuronderwijs als speerpunt van overheidsbeleid op dit terrein gezien.

Het rapport is overigens ook bedoeld om iets goed te maken. De auteurs constateren dat in de onderbouwing van de zware bezuinigingen in 2011 weinig is nagedacht over de rol van de overheid, en dat het pragmatische, instrumentele denken overheerste. Te gemakkelijk werd, aldus de opstellers, de schijn gewekt dat er alleen sprake was van een visieloze bezuinigingsoperatie. (p. 38 e.v.)

Curieuze remedie

In zijn poging om voor de toekomst een meer doordachte visie te formuleren op het cultuurbeleid van de overheid is het rapport echter duidelijk sterker in de diagnose dan in de remedie. Zo wordt terecht gesteld dat cultuursubsidies ook kunnen werken als een vaccin dat instellingen immuniseert voor de wensen van precies het publiek dat zij geacht worden te bedienen. Hoe hoger de subsidiepercentages, hoe minder instellingen immers afhankelijk zijn van hun publiek en van publieksinkomsten.

Problematisch is echter de remedie die wordt voorgesteld: beperk de overheidssteun tot het cultureel erfgoed en tot culturele tradities. Deze keuze heeft bovendien meer van een politieke standpuntbepaling dan van de uitkomst van een redenering. Terwijl je van een wetenschappelijk bureau toch juist dat laatste zou verwachten. Helemaal curieus is vervolgens de waarschuwing dat dit niet tot conservatisme mag leiden. Waartoe dan wel, is dan de vraag.

Hier ligt duidelijk de zwakte van het rapport. De schrijvers redeneren niet vanuit een toekomstperspectief en negeren de dynamiek van kunst en cultuur. Kunst en cultuur zijn geen schat om te bezitten, zoals Fafner in *Der Ring des Nibelungen* meende met zijn bekende: *'Ich lieg und besitz: lasst mich schlafen.'* Het liep slecht met hem af. Uitgebreed wordt in het rapport verwezen naar Huizinga, zodat je bijna veronderstelt dat men zijn best heeft moeten doen om niet te stuiten op de uitspraak: '(...)Willen wij cultuur behouden, dan moeten wij voortgaan met cultuur te scheppen.' (Huizinga 1935) Voor liberalen die de vrijheid des geestes zijn toegedaan, had dat het leidende beginsel moeten zijn. Tegenover al die krachten hier en elders die onze toekomst graag op slot zouden willen draaien, die toekomst open houden. Open voor nieuwe ontwerpen, nieuwe pogingen om er, in de zin van Popper, telkens met kleine stapjes iets beters van te maken. Op het gebied van en door middel van kunst, net als in de wetenschap.

Wij denken dat juist hier een rol ligt voor de overheid: het garanderen van culturele vrijheid en van de toegankelijkheid van het culturele leven, paal en perk stellen aan monopolisten die culturele rechten opkopen, dat zijn stuk voor stuk zaken die alleen een overheid kan regelen omdat die ingrijpen in het maatschappelijke verkeer.

Ongerijmde voorstellen

Ook praktisch zouden de voorstellen van de Teldersstichting tot wonderlijke discussies aanleiding geven. Het Koninklijk Concertgebouworkest bevindt zich, zoals men kon verwachten, aan de goede kant van de streep. Erfgoed en traditie. Bach en Beethoven hoeven

duis bang te zijn. Stravinsky waarschijnlijk ook niet. Maar Berio? En Ketting of Van der Aa? Kortom: waar trek je de grens?

Hoe langer je erover nadenkt, hoe ongerijmder de voorstellen. Wél zorg voor musea, maar niet voor beeldende kunst van dit moment. Ook schrijvers moeten het op eigen kracht zien te redden. En vertalers? Wat als een Nobelprijswinnaar nu toevallig een keer niet in het Nederlands schrijft? Het enige wat je kunt bedenken, is dat de opstellers van het rapport bij hun poging om het terrein te begrenzen, zich toch hebben laten vangen door de uitspraak van Thorbecke dat de overheid niet voor mecenas moet willen spelen. Ooit was dat misschien een verstandige opvatting, mits je het daar niet bij laat. Want als de overheid het niet doet, dan moet zij andere partijen in de samenleving in de gelegenheid stellen die rol op zich te nemen. Het publieke mecenaat op dit terrein is immers aanwijsbaar net zo oud als het publieke kunstleven zelf. Kijk naar het oude Athene. Waar het rapport onderkent dat Thorbecke niet steeds richtinggevend kan zijn voor onze tijd, had men hier de moed moeten hebben om de grote meester maar even zijn welverdiende rust te gunnen. Een beleid dat voor anker gaat bij erfgoed en traditie, doet de sector van kunst en cultuur geen recht. Wie oog heeft voor het publieke belang van kunst en cultuur kijkt niet alleen achterom, maar ook vooruit.

Om de een of andere reden kost het ons in Nederland meer moeite dan in andere landen om daarbij een natuurlijk evenwicht te vinden. Het is hier telkens alles of niets. Wij komen uit een periode van hollende vernieuwing. Vervolgens is het wetenschappelijk bureau van de

Thije Adams

is voormalig directeur Algemeen Cultuurbeleid ministerie OCW

Frans Hoefnagel

is voormalig stafmedewerker WRR

grootste politieke partij van het land – en gezien het verkiezingsprogramma inmiddels ook die partij zelf – bang om zelfs maar het culturele verleden naar het heden door te trekken. Daarbij het aloude vooroordeel bevestigend dat dit land nog steeds niet goed weet wat het met cultuur en cultuurbeleid aan moet. De discussie daarover begon met *Holland op zijn smalst* van Victor de Stuers. Nog even en wij zijn op deze manier weer terug bij af.

Literatuur

Huizinga, J. (1935) *In de schaduwen van morgen, een diagnose van het geestelijk lijden van onze tijd*. Haarlem: H.D.Tjeenk Willink & Zoon.